

УДК 811:111:81'33

ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ОБЛІКУ Й АУДИТУ

Галина Барвіцька

*Національний центр „Мала академія наук України”,
вул. Дегтярівська, 38/44, 04119, м. Київ, Україна,
тел.: +38(097)-445-78-61*

Досліджено один з виявів системних відношень української терміносистеми обліку й аудиту – гіперо-гіпонімічним відношенням. Проаналізовано мікрополя складених термінів із домінантами: аудит, баланс, банк, вартість, витрати, кредит, облік, дохід та ін., що дало змогу продемонструвати розгалуженість родо-видових відношень. Виділено основні структурні типи гіперо-гіпонімічних груп.

Ключові слова: українська терміносистема обліку й аудиту, гіперо-гіпонімічні відношення, гіперонім, гіпонім.

Питання, що стосуються родо-видових відношень у галузевій лексиці, неодноразово привертало увагу вчених. Особливості вияву гіперо-гіпонімічних відношень у податковій термінології досліджувала О. Чорна. Гіперо-гіпонімію української гомеопатичної термінології окреслено в праці Т. Луковенко. Розвиток відношення „рід – вид” в українській термінології нафтогазової промисловості проаналізовано в дослідженнях С. Дорошенко. Утворення гіпонімів серед лексем військової форми одягу висвітлено в роботі Н. Яценко. В українській термінології обліку й аудиту гіперо-гіпонімічні відношення ще не були предметом спеціального наукового аналізу, що й зумовлює актуальність зазначеної проблеми.

На сучасному етапі функціонування української мови галузеві терміносистеми активно збагачуються за рахунок складених терміноодиниць, утворених за допомогою синтаксичного способу творення, який дозволяє системно номінувати нові галузеві поняття, пов'язані із зміною родо-видових відношень у лексичному складі мови.

Важливість наукових досліджень видо-родових відношень визначається тим, що вони простежується при описі різних груп лексики, семантичних полів, усього словникового складу мови.

Крім того, науковці звертають увагу на специфіку лексикографічного маркера гіперо-гіпонімії, адже обов'язковим принципом організації словника будь-якого типу є визначення слова через рід і видову відмінність.

Встановлено, що у мовознавчій літературі родо-видові відношення не мають однозначної номінації. Так, на позначення цих відношень А. В. Крижанівська, Л.О. Симоненко, Т.І. Панько використовують термін гіпонімічні [11], П. Є. Луньо – гіперо-гіпонімі [4], М. В. Нікітін – категоріально-специфікаційні чи інклюзивно-ексклюзивні [6].

У наукових працях Т. І. Панько, М. П. Кочергана, Е. В. Кузнецової та інших учених аргументовано стверджується, що гіперо-гіпонімія у словниковому складі мови охоплює всі родо-видові відношення у лексико-семантичній системі

української мови, вказуючи на сукупність семантично однорідних одиниць, що належать до одного класу [2, с. 124-125; 3, с. 66]. Л. А. Новиков називає гіперо-гіпонімічні відношення найбільш фундаментальними парадигматичними смисловими відношеннями, за допомогою яких структуровано словниковий склад мови [6, с. 241-242].

Гіперо-гіпонімія є однією з найважливіших категорій, що формує термінологічні структури і є універсальним засобом тематичної організації конкретної терміносистеми [8, с. 194]. Родо-видові (гіперо-гіпонімічні) відношення є важливими елементами конструювання лексичної мови взагалі, і термінології зокрема, адже якщо синонімічні й антонімічні зв'язки об'єднують тільки частину слів, то родо-видові відношення охоплюють всю лексику, в тому числі й термінологію.

Нагадаємо, що термінологічна лексика має ряд ознак, що відрізняють її від слів загальноживаної мови. Однією з її найважливіших ознак є системність, яка передбачає: 1) системність плану змісту, тобто системність семантичного, або поняттєвого наповнення термінології; 2) системність плану вираження, тобто системність словникового наповнення термінології; 3) системність відповідності плану вираження планові змісту [12, с. 160]. Поняття кожної галузі знань, поєднуючись різноманітними зв'язками, утворюють поняттєву систему цієї галузі знань. Наявність родо-видових відношень між поняттями зумовлює існування таких же відношень і між термінами, що виражають ці поняття [1, с. 14; 8, с. 191].

Українська терміносистема обліку й аудиту, як і будь-яка інша галузева терміносистема, характеризується системою родо-видових відношень між галузевими поняттями і фіксує існування таких відношень між термінами, що позначають відповідні поняття. Встановлено, що при аналізі термінологічних одиниць обліку та аудиту в українській мові гіперо-гіпонімічні зв'язки характерні для складених термінів, які виражають ту саму семантичну ознаку, але відрізняються різним ступенем конкретизації. Наприклад: *аудит* [Бут., с. 14] – *аудит внутрішній* [Бут., с. 15], *аудит зовнішній* [Бут., с. 15], *аудит обов'язковий* [Бут., с. 15]; *вартість капіталу* [Загор., с. 82] – *вартість капіталу гранична* [Загор., с. 82]; *баланс* [Бут., с. 17] – *баланс заключний* [Бут., с. 18], *баланс ліквідаційний* [Бут., с. 19], *баланс майновий* [Бут., с. 19], *баланс перспективний* [Бут., с. 20], *баланс оборотно-сальдовий* [Бут., с. 19].

За нашими спостереженнями, у гіперо-гіпонімічні групи об'єднуються такі складені термінологічні одиниці обліку й аудиту, які виражають ту саму семантичну ознаку з різним ступенем конкретизації: гіперонім позначає родові поняття, гіпонім – конкретні видові поняття. Наприклад, термін *облік* зі значенням – встановлення наявності будь-якого об'єкта, його вимірювання та реєстрації з кількісною та якісною оцінками [Загор., с. 398] виступає гіперонімом до гіпонімів *облік векселів* [Загор., с. 400], *облік витрат* [Загор., с. 400], *облік бюджетний* [Загор., с. 400], *облік оперативний* [Загор., с. 401], *облік первинний* [Загор., с. 401], *облік податковий* [Загор., с. 401], *облік табельний* [Загор., с. 402], *облік собівартості* [Кан., с. 51], *облік управлінський* [Загор., с. 402], *облік аналітичний* [Бут., с. 117], *облік децентралізований* [Бут., с. 117], *облік камеральний* [Бут., с. 118], *облік статистичний* [Бут., с. 119], *облік фінансовий* [Бут., с. 120], *облік господарський* [Пант., с. 115], *облік кредитних операцій* [Пант., с. 115], *облік за двома стандартами* [Кан., с. 68], *облік за касовим методом* [Кан., с. 36].

Проведений аналіз української термінології обліку й аудиту дає можливість

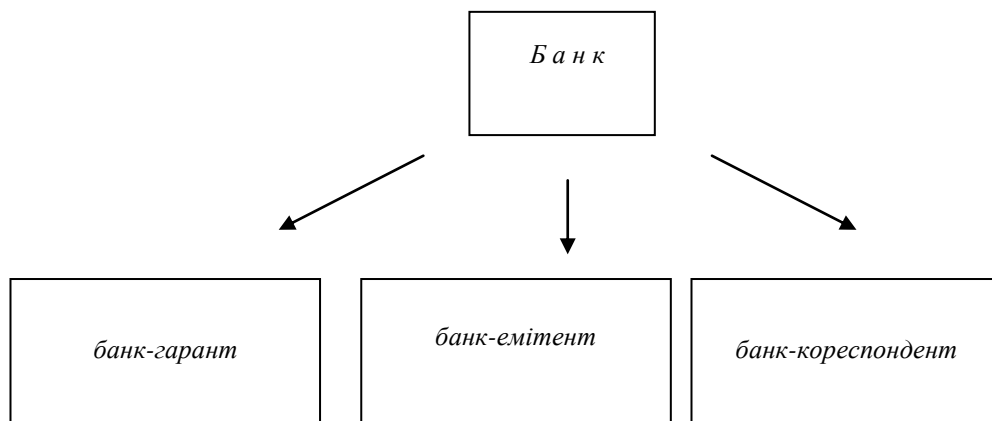
зробити висновок про те, що одним із головних факторів її структурної організації є гіпонімічні відношення. Поділяємо думки Т.І. Панько та інших учених, які вважають, що гіперо-гіпонімічні відношення між термінами конкретних систем виникають або внаслідок синтагмозначень гіперонімів, або шляхом актуалізації їх парадигматичних значень [8, с. 193].

Порівняємо, наприклад, у складених терміноодиницях гіперонім **вексель** [Загор., с. 95], що охоплює такі гіпоніми: *вексель авансовий* [Загор., с. 98], *вексель акцептований* [Загор., с. 98], *вексель депонований* [Загор., с. 99], *вексель гарантійний* [Загор., с. 99], *вексель „бронзовий”* [Загор., с. 99], *вексель валютний* [Загор., с. 99], *вексель опротестований* [Загор., с. 100], *вексель комісійний* [Загор., с. 100], *вексель пролонгований* [Загор., с. 100], *вексель фіктивний* [Загор., с. 101]; гіперонім **активи** [Загор., с. 16] має такі гіпоніми: *активи відчутні* [Бут., с. 9], *активи невідчутні* [Бут., с. 9], *активи ліквідні* [Бут., с. 9], *активи матеріальні* [Бут., с. 9], *активи нематеріальні* [Бут., с. 9], *активи податкові відстрочені* [Бут., с. 10], *активи фінансові* [Бут., с. 10], *активи монетарні* [263, с. 7], *активи депозитарні* [Загор., с. 17], *активи грошові* [Загор., с. 16], *активи позаоборотні* [Загор., с. 20], *активи процентні* [Загор., с. 20], *активи паперові* [Загор., с. 20].

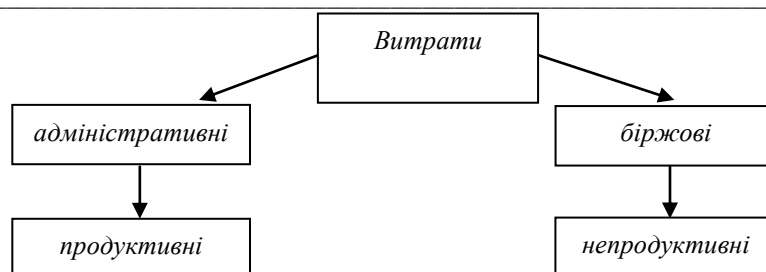
Гіперонім **ціна** [Загор., с. 623] поєднує такі гіпоніми: *ціна аукціонна* [Бут., с. 189], *ціна безбитковості* [Бут., с. 189], *ціна відправна* [Бут., с. 190], *ціна емісійна* [Бут., с. 190], *ціна з наступною фіксацією* [Бут., с. 190], *ціна контрактна* [Загор., с. 627]; гіперонім **валюта** – *валюта іноземна*, *валюта клірингова*, *валюта тверда*, *валюта резервна*, *валюта платежу*, *валюта паралельна*.

Як бачимо, поняття, пов'язані між собою родо-видовою залежністю, утворюють групи різної структури. Використовуючи теорію Н. П. Романової та М. І. Черемисіної [9], у складі досліджуваної термінології обліку й аудиту виділяємо такі структурні типи гіперо-гіпонімічних груп:

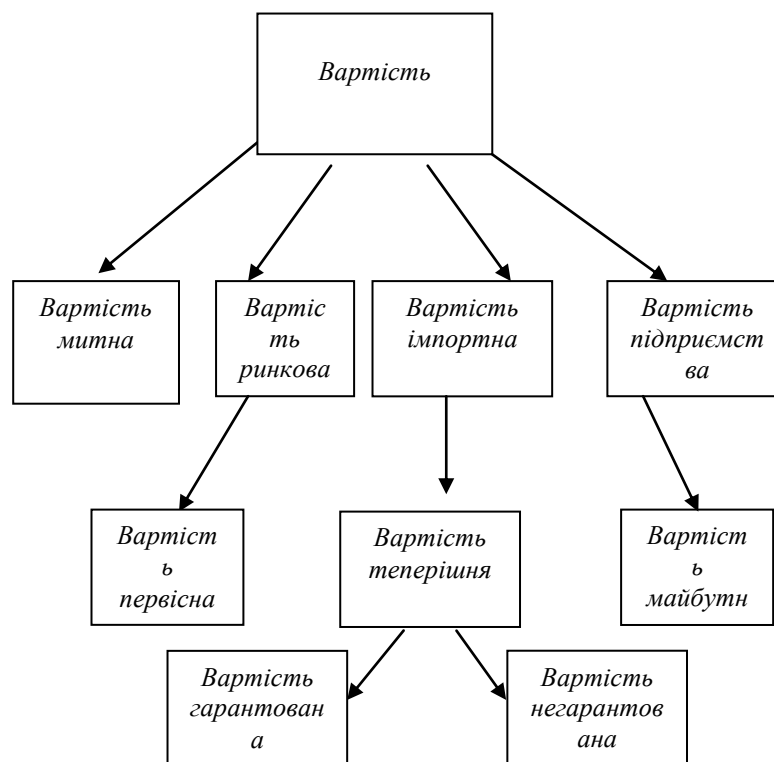
1) у формі дериваційного дерева, де кожен наступний послідовно „розгалужує” свої зв'язки за певною спільною семою, наприклад:

2) у формі „ялинки”, коли родо-видові відношення формуються з декількома ознаками водночас, наприклад:

Варто зазначити, що приклади таких структур в українській термінології обліку й аудиту нечисленні. Більшість родо-видових груп, виявлених у аналізованій термінології, мають складнішу структуру, в якій на певних ділянках протиставлення відбувається за однією ознакою, а на інших – за кількома, наприклад:

У науковій літературі при дослідженні гіперо-гіпонімічних відношень у галузевих терміносистемах дослідники використовують поняття „правильні” і „неправильні” родо-видові групи [9]. Правильними вважаються такі, до складу яких входять два гіпоніми, які в межах структурного типу вказують на протиставлення за наявністю/відсутністю певної ознаки (*кредит короткостроковий* [Бут., с. 98] – *кредит довгостроковий* [Бут., с. 98]; *баланс односторонній* [Бут., с. 20] – *баланс двосторонній* [Бут., с. 18]; *дохід оподатковуваний* [Загор., с. 194] – *дохід*

неоподатковуваний [Загор., с. 194]).

За нашими спостереженнями в українській терміносистемі обліку й аудиту переважно вживаються так звані неправильні групи терміноодиниць, які вказують на протиставлення більше ніж двох гіпонімів. Це пояснюється багатоаспектністю галузевої термінології, складністю поняттєвого апарату, що відбивається в ній. Наприклад, гіперонім *ціна* охоплює близько 60 гіпонімів, що поєднуються деревоподібними та ялинкоподібними зв'язками, гіперонім *договір* поєднує 45 гіпонімів із різними видами зв'язку.

Отже, галузеві наукові поняття, виявлені в українській терміносистемі обліку та аудиту, підпорядковуються певній ієрархії, яка відтворює парадигму смислових взаємозв'язків між цими поняттями, що характеризує особливості гіперо-гіпонімічних відношень у межах конкретної терміносистеми.

1. *Канделаки Т.Л.* Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки. – Москва : Наука, 1977. – 168 с.

2. *Кочерган М. П.* Загальне мовознавство: підручник / М. П. Кочерган. – Київ : Видавничий центр „Академія”, 1999. – 288 с.

3. *Кузнецова Э. В.* Лексикология русского языка / Кузнецова Э. В. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Высш. шк., 1989. – 216 с.

4. *Луньо П. Є.* Термінологія конституційного права України : історія становлення та системна організація : автореф. дис. ... канд. філол. наук / П. Є. Луньо. – Львів, 2014. – 20 с.

5. *Лысякова М. В.* Гипонимия в русском языке (Теория. Анализ. Типы гипонимов): автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. В. Лысякова ; УДН им. Патриса Лулумбы. – Москва, 1986. – 17 с.

6. *Никитин М. В.* Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М. В. Никитин. – Москва : Высш. шк., 1983. – 127 с.

7. *Новиков Л. А.* Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – Москва : Высш. шк., 1982. – 272 с.

8. *Панько Т. І.* Українське термінознавство: [монографія] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

9. *Романова Н. П.* Лингвистическая терминология в системе и развитии / Н. П. Романова – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1987. – 92 с.

10. *Семчинський С. В.* Семантична інтерференція мов / С. В. Семчинський – Київ : Вища школа, 1974. – 256 с.

11. *Склад і структура* термінологічної лексики української мови / А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін.; Відп. ред. А. В. Крижанівська. – Київ : Наук. думка, 1984. – 196 с.

12. *Скороходько Э. Ф.* Семантические сети и некоторые количественные характеристики терминологической лексики / Э. Ф. Скороходько // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – Москва : Наука, 1970. – С. 160–170.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ:

Загор. – Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Партин Г. О. Облік і аудит: Термінологічний словник. – Л. : Центр Європи, 2002. – 671 с.

Бут. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський словник / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : ПП „Рута”, 2008. – 220 с.

Кан. – Каникевич А. Д. Англо-руско-український термінологічний словарь по бухгалтерському учету и аудиту: 3000 слов и словосочетаний / Алексей Каникевич. – К. : Либра, 2003. – 256 с.

Пант. – Пантелєєв В. П. Словник бухгалтера та аудитора / В. П. Пантелєєв, О. С. Сніжко; Держ. ком. статистики України, Держ. акад. статистики обліку та аудиту. – К. : ДП „Інформ.-аналіт. Агенство”, 2009. – 239 с.

Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2017

доопрацьована 30. 06. 2017

прийнята до друку 25. 08. 2017

HYPERO-HYPONYMIC RELATIONS IN THE UKRAINIAN TERMINOLOGY OF ACCOUNTING AND AUDITING

Halyna Barvitska

*National Center „Minor academy of sciences of Ukraine”
38-44, Degtyarivska St., Kyiv, Ukraine, 04119
Tel.:+38(097)-445-78-61*

In the article the essence of lexical semantic category of hyper-hyponymy is studied, the character of the semantic organization of the Ukrainian terminology of accounting and auditing is analysed, the kinds of creation of subsumption relations and the peculiarities of the structure of hyperonyms and hyponyms are clarified. According to our observations in Ukrainian terminology of accounting and auditing mainly used so-called irregular groups terms indicating the contrast more than two hyponyms. This is multidimensional sectoral terms, the complexity of the conceptual apparatus that is reflected in it.

Most of genus-species groups identified in the analyzed terminology with complex structure, which in certain areas there is opposition on one basis, and on the other – for more.

Sectoral scientific concepts found in Ukrainian terminology of accounting and auditing are subject to a hierarchy that reflects the paradigm of semantic relationships between those concepts characterizing features of hyper-hyponymic relations within specific terminology.

Key words: Ukrainian terminology of accounting and auditing, hyper-hyponymic relations, hyperonym, hyponym.